

CEMALZÂDE, Muhammed Ali

(محمد علي جمال زاده)

(1892-1997)

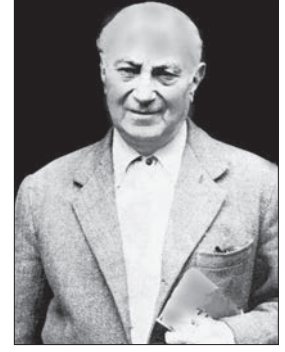
**Modern İran hikâyeciliğinin öncüsü,
yazar.**

İsfahan'da doğdu. Encümen-i Terakkî ve Şirket-i İslâmî gibi cemiyetleri kuran reform yanlısı ulemâ arasında yer alan babası, İran Meşrutiyet Devrimi'nin (1906) önemli simalarından Seyyid Cemâleddin Vâiz-i İsfahânî'dir. Cemalzâde çocukluğunu İsfahan'da geçirdi ve ilk eğitimini orada aldı. Babasının görevi sebebiyle çeşitli şehirleri dolaştı. Ailesi Tahran'da ikamet etmeye başladığı sırada on yaşını geçmişti. Tahran'daki bazı modern okullarda okudu, Arapça ve Fransızca öğrendi. Babasının vaazlarında ve toplantılarda yaptığı konuşmalarda edindiği dinî bilgiler yanında özgürlük, eşitlik, adalet ve hukuk kavramlarına âşina oldu; Meşrutiyet hareketinin liderlerinden birçoğunu tanıma imkânı buldu. 1908 Nisanında öğrenim için Beyrut'a gönderildi. Babası, Muhammed Ali Şah'ın meclisi topa tutmasının ardından kurtulduysa da Irak'a kaçmak için gittiği Hemedan'da yakalanıp Burûcird'de idam edildi (Temmuz 1908). Babasının ölümü üzerine zor durumda kalan Cemalzâde çevresinin yardımıyla tahsiline devam etti. Orta öğrenimini bir Katolik okulu olan Beyrut'taki Antoura Koleji'nde tamamladıktan sonra kısa bir süre kaldığı Kahire üzerinden 1910'da Paris'e gitti. Hukuk okumak amacıyla geçtiği Lozan'da buna imkân bulamadı. Ertesi yıl girdiği Dijon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1914'te mezun oldu.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Berlin'e giden Cemalzâde, orada İranlı milliyetçilerin Rus ve İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele için Almanya'nın desteğiyle kurdukları, başkanlığını Meşrutiyet hareketi ve Demokrat Parti'nin sürgünde bulunan liderlerinden Seyyid Hasan Takizâde'nin yaptığı Komite-i Millîyyûn-i İrânî'ye katıldı. Ardından görevle Bağdat'a gitti. On altı ay boyunca bölgede kaldı. Bazı arkadaşlarıyla birlikte Kırmanşah ve Luristan'da askerî birlikler kurmaya çalıştı; Bağdat'ta komiteye ait *Restâhiz* adlı bir gazete çıkardı. İran'da Rus ve Irak'ta İngiliz ordularının ilerlemesi üzerine 1916'da Bağdat'tan Berlin'e, oradan da komite adına Sosyalistler Kongresi'ne katılmak üzere Takizâde ve diğer bazı üyelerle birlikte Stockholm'e gitti. Makalelerini, Takizâde'nin Berlin'de Mirza Muhammed

Han el-Kazvîni ile beraber çıkardığı *Kâve* gazetesinde yayımladı (1916-1921). Gazetenin kapatılmasıyla uzun bir dönem makalelerine ara verdi. Yine Berlin'de 1927'de ancak yedi sayı yayımlanabilen *‘İlm ü Hüner* adlı dergiyi çıkardı. 1922'den itibaren Berlin'deki İran elçiliği kültür ataşeliğince önce mütercimliğe, ardından öğrenci müşavirliğine tayin edildi. 1931'de İran elçiliğindeki görevinden ayrıldı ve Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü'nde çalışmaya başladı. 1956 yılına kadar bu görevde kaldı. Bu sürede örgütün faaliyetleri çerçevesinde Hindistan, Irak, Türkiye ve İran'a seyahatler yaptı. Beş defa İran'a gitti, ülkesinde başta Sâdık Hidâyet olmak üzere aydınlarla görüşmeyi sürdürdü. Bu arada hac farızasını ifa etti. 1941'de Muhammed Rızâ Şah Pehlevî'nin tahta geçmesinin ardından İran'da *Sühan*, *Yağmâ*, *Vahîd*, *Armağan*, *Hüner ü Merdüm* ve *Râhnümâ-yı Kitâb* gibi dergilerde çok sayıda makale ve kısa hikâye yazdı, birçok kitabı yayımlandı. Fransızca, Almanca ve Arapça'dan çeviriler yaptı. Bernardin de Saint-Pierre, Molière, Ibsen, Schiller, Hendrik Willem van Loon gibi yazarların bazı eserlerini Farsça'ya tercüme etti. Birçok kitabı Farsça'dan diğer dillere çevrildi. 1977'den sonra kitap koleksiyonları ve risâlelerini Tahran Üniversitesi Kütüphanesi ve Arşivi'ne başıladı. Kitaplarının telifinden elde ettiği gelirin bir kısmını İsfahan'da öğrenci bursları, eğitim kurumları ve çeşitli hayır kuruluşlarında harcanmak üzere hibe etti. 1988'de elli yedi yıllık eşinin ölümünden sonra çocuğu olmadığından yalnız yaşadı. 8 Kasım 1997'de uzun bir süreden beri yaşamakta olduğu Cenevre'de vefat etti ve orada toprağa verildi.

Batı'nın kısa hikâye yazım tekniklerini Fars edebiyatına uygulayan ilk yazar ve modern İran nesriyle kısa hikâyeciliğinin en önemli öncüsü kabul edilen Cemalzâde kendi millî edebiyat, tarih ve kültür değerleri yanında yaşadığı Batı tecrübesini yansıtan roman, tarihsel, siyasal ve sosyal deneme, ilmî makale, araştırma, edebî tenkit, hâtıra, otobiyografi ve biyografi çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Hikâyelerinin çoğunda despotizm, fanatizm, haksız kazanç, modern eğitimin aksaklıkları gibi konuları işlemiş olup aynı zamanda İran edebiyatında hayatı hakkında samimiyetle yazan, şahsî deneyim ve gözlemlerine eserlerinde sıkça yer veren kişilerden biridir. Halkın dili, düşünce ve hayat tarzıyla ilgili yaptığı gerçekçi ve yer-gici tasvirleri modern İran hikâyeciliğinin

Muhammed Ali Cemalzâde

gelişmesine kapı aralamış ve sonraki birçok yazarı etkilemiştir. Kendisinin de sık sık dile getirdiği gibi, düşünce ve yeteneğinin gelişmesinde uzun zaman birlikte çalıştığı Seyyid Hasan Takizâde ve Mirza Muhammed Han el-Kazvîni'nin büyük etkisi ve katkısı olmuştur.

Eserleri. Araştırma: *Genc-i Şâyegân yâ Evzâ'-i İktisâdî-i İrân* (Berlin 1917; Tahran 1362 hş.; Alm. trc. Leila Nabieva, *Der unermessliche Schatz, oder die wirtschaftliche Lage Irans* içinde, Berlin 2006); *Târîh-i Revâbî-ı Rus bâ İrân* (Berlin 1922; Tahran 1384 hş.); *Pendnâme-i Sa'âdi yâ Gülistân-ı Nikbahtî* (Tahran 1317 hş.); *Khışsa-i Khışshâhâ* (Tahran 1320 hş.); *Banknâyi (Dâstânâ-yı Meşnevî-yi Mevlevî*, Tahran 1337 hş.); *Âzâdî ve Hâysiyet-i İnsânî* (Tahran 1338 hş., 1384 hş.); *Hâk ü Âdem* (Tahran 1340 hş.); *Ferheng-i Luğât-ı 'Amiyâne* (Tahran 1341 hş.); *Târîke-i Nevîsendegî ve Dâstânnevîsî* (Şiraz 1345 hş.); *Sergüzeşt-i Hâcî Bâbâ-yi İsfahânî* (Tahran 1348 hş.); *Hulkiyyât-ı Mâ İrânîyân* (Tahran 1345 hş.); *Taşvîr-i Zen der Ferheng-i İrân* (Tahran 1358 hş.); *Hâtîrât-ı Siyâsî ve Târîhî* (Tahran 1363 hş.); *Demûkrâsî Hûdmânî* (Washington 1363 hş.); *Âşnâ-yî bâ Hâtîz* (nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000); *Heft Kişver* (nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2001); *Hezâr Pişe* (nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 1384 hş.); *Keşkül-i Cemâlî* (nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 1384 hş.); *Mektûbât* (nşr. Muhammed Ca'fer Muîfer, Tahran 2005); *Nâme-hâ-yi Cemâlzâde der Kütübhâne-i Merkezî-yi Dânişgâh-ı Tahrân* (nşr. Sûsen Aslî, Tahran 1387 hş.).

Hikâye: *Yekî Bûd ve Yekî Nebûd* (Berlin 1922, Rusça trc. Boris Nikolaevich Zakkoder, *Byli i nebylitsy*, Moscow 1936; İng. trc. Mansur Heshmat Moayyad – Paul Sprachman, *Once Upon a Time*, New York 1985; İran edebiyatında modern kısa hikâye türünün öncüsü ve bu alanda dönüm noktası olarak kabul edilmiştir ve Cemal

zâde'nin "Fârsî Şeker Est, Recül-i Siyâsî, Dûstf-i Hâle Herse, Derd-i Dil-i Molla Kurbanalî ve Vilânud-dovle" adlı öykülerinin yer aldığı ilk eseridir); *Dârü'l-mecânîn* (Tahran 1321 hş.); *Amû-yi Hüseyin'âlî* (Tahran 1321 hş.); *Şahrâ-yi Maḥşer* (Tahran 1321 hş.); *Kolteşen-i Dîvân* (Tahran 1324 hş., 1379 hş.); *Râh-i Âbnâme* (Tahran 1326 hş.); *Ma'sûme-i Şîrâzî* (Tahran 1333 hş.); *Ser u Teh Yek Kerbâs (İsfahânâme, Tahran 1334 hş.; İng. trc. W. L. Heston, İsfahân is Half the World: Memoires of a Persian Boyhood, Princeton 1983); Telḥ u Şîrîn* (Tahran 1334 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000); *Şâhkâr* (I-II, Tahran 1336 hş., 1337 hş.); *Köhne vü Nev* (Tahran 1338 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2001); *Ġayr ez Hudâ Hiçkes Nebûd* (Tahran 1340 hş.); *Âsumân u Rismân* (Tahran 1343 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000); *Kıssahâ-yi Kûtâh Berây-i Beçcehâ-yi Rişdâr* (Tahran 1353 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2001); *Kıssa-i Mâ be Ser Resid* (Tahran 1375 hş.; nşr. Ali Dihbâşî, Tahran 2000).

Ceviri: *Dâstân-ı Beşer* (Tahran 1334 hş., Hendrik Willem van Loon'un *The Story of Mankind* adlı eserinden); *Vilhelm Tel* (Tahran 1334 hş., Friedrich Schiller'in *Wilhelm Tell* adlı eserinden); *Don Kârlos* (Tahran 1335 hş., Friedrich Schiller'in *Don Carlos* adlı eserinden); *Kahvehâne-i Surat yâ Ceng-i Heftâd ü Dü Millet* (Berlin 1961, Bernardin de Saint-Pierre'in *Le café de surate* adlı eserinden); *Hasîs* (Tahran 1336 hş., Molière'in *L'avare* adlı eserinden); *Düşmân-ı Millet* (Tahran 1340 hş., Henrik Ibsen'in *En folkiefiende* adlı eserinden).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ Âryanpür, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350 hş., II, 278-288; Muhammed İstî'lâmî, *Beresi-yi Edebiyyât-ı İmrûz-i İrân*, Tahran 1352 hş., s. 110-114; Abdor-Reza Navabpour, *A Study of Recent Persian Prose Fiction with Special Reference to the Social Background* (doktora tezi, 1981), Durham University, s. 124-130; a.mlf., "The 'Writer' and the 'People': Jamalzadeh's Yekî Bûd Yekî Nabûd: A Recast", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXXIII/1, London 1996, s. 69-75; Mehmet Kanar, *Çağdaş İrân Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999, s. 147-154; Ali Mir Ensârî, *İsnâdî ez: Meşâhür-i Edeb-i Mu'âşîr-i İrân Defter-i Çihârüm (Muḥammed 'Alî Cemâlzâde)*, Tahran 1381 hş.; Hasan-ı Mir Âbidînî, *İrân Öykü ve Romanının Yüz Yılı* (trc. Derya Örs), Ankara 2002, I, 117-126; Seyyid M. Ali Cemalzâde, "Şerḥ-i Hâl-i Âgâ-yi Cemâlzâde be-Kalem-i Hûd", *Neşriyye-i Dânişgâde-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, VI/3, Tebrîz 1333 hş., s. 256-281; İrec Efşâr, "Cemâlzâde", *Yağmâ*, XII/136, Tahran 1338 hş., s. 337-340; a.mlf., "Muḥammed 'Alî Cemâlzâde", *Nâme-i Ferhengistân*, III/3, Tahran 1376 hş., s. 9-51; "Cemâlzâde ve Tercüme-i Âşâre be-Zebânâ-yı Bigâne", *Vahîd*, sy. 119, Tahran 1352 hş., s. 116-125; M. Ali Humâyûn

Kâtüziyân, "Der Bâre-i Cemâlzâde u Cemâlzâde Şînâsî", *Kilk*, sy. 67, Tahran 1374 hş., s. 83-101; a.mlf., "Yâd ve Yâ Bûd, be Yâd Seyyid Muḥammed 'Alî Cemâlzâde", *Buḥârâ*, sy. 1, Tahran 1377 hş., s. 290-297; Celâl Metînî, "Cemâlzâde ve Muḥâlifân-ı Ü", *İrânşînâsî*, X/4, Bethesda 1376 hş., s. 599-645; Nâsrüddin Pervîn, "Cemâlzâde-i Rûznâme Nîgâr", a.e., s. 646-671; M. F. Ferzâne, "Cemâlzâde ve Şâdik Hîdâyet: Pâye-i Güzerân-ı Edebiyyât-ı Nevîn-i Fârsî", *İrânâme*, XVI/1, Bethesda 1376 hş., s. 25-48; Mücâhid Gulâmî, "Naqd: Sebksînâsî-yi Dâstânâ-yi Cemâlzâde", *Edebiyyât-ı Dâstânî*, sy. 108, Tahran 1386 hş., s. 116-125; Nahid Mozaffari, "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, I. Life", *EI*, XIV, 439-444; a.mlf., "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, III. Bibliography", a.e., XIV, 452-453; a.mlf. - Hasan Karnshad, "Jamalzadeh, Mohammad-Ali, II. Works", a.e., XIV, 444-452. RIZA KURTULUŞ

CENÂVÜNİ

(bk. EBÛ ZEKERİYYÂ el-CENÂVÜNİ).

CEVAT HEYET

(bk. HEYET, Cevat).

CEZÜLE

(بنو جزولة)

Sanhâce'ye mensup bir Berberî kabilesi.

Cezüle'nin (Cüzüle/Küzüle/İkzûlen) anayurdu, Fas'ın Sûs bölgesinde Cebelidren'in kuzey eteklerinden batıda Atlas Okyanusu'na, güneyde Vâdîder'a'dan doğuda Re'sülvâdî'ye uzanır. Bölgenin merkezlerini gezen Abdülvâhid el-Merrâküşî, Lemta ve Cezüle kabilelerinin yaşadığı dağlık bölgeye gitmekten çekindiğini, oraya sadece kabile mensuplarının gidebildiğini söyler (*el-Mu'cib*, s. 292). Yâkût da onların yurdunu halkından başkasının hâkim olamadığı dağlık bölge olarak tanıtır (*Mu'cemû'l-büldân*, IV, 462).

Bölgenin Habîb b. Ebû Ubeyde el-Fihri tarafından fethedilmesinden (117/735) itibaren Cezüle mensupları arasında İslâmiyet yayılmaya başladı. Kabile Abbâsiler döneminde İdrîsîler'in, ardından Fâtımîler'in hâkimiyetinde kaldı. Aralarından Mâlikî fakihî Abdullah b. Yâsin gibi âlimler yetişmekle birlikte geçen uzun zamana rağmen bölge halkının dinî bilgilerinin çok yetersiz olduğu zikredilmektedir. Ancak Abdullah'ın faaliyetleri bu durumu büyük ölçüde değiştirdi. Hocası tarafından Büyük Sahrâ'nın güneyinde yaşayan ve din konusunda kelime-i şehâdet dışında bilgileri olmayan Sanhâce Berberî kabilelerine İslâmiyet'i öğretmek üzere gönderilen Abdullah b. Yâsin el-Cezûlî, inşa ettirdiği bir ribâtta başlattığı eğitim öğretim

faaliyetiyle aynı zamanda Murâbitlar Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırladı. Cezüle kuruluş yıllarından itibaren Murâbitlar'ın hâkimiyetini tanıdı. Murâbit Emîri Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî ve ardından Yûsuf b. Tâşfîn, Mâsse ve Târûdânt şehirlerini ele geçirip Cezüle'nin yaşadığı bölgeyi itaat altına aldılar (448/1056). Târûdânt'ta bulunan ve Beceliye denilen Şî Cezüleliler de zamanla Sünnîleşti (Selâvî, II, 14). Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'in, dağ eteklerinde yaşayan ve çok kalabalık olan Cezüle'nin şeyhi Muhammed b. İbrâhim'in sahip olduğu güçten tedirgin olduğuna ve huzuruna çağırıldığı halde davetini reddetmesine rağmen üzerine gitmekten çekinip onu kendi haline bırakmayı tercih ettiğine dair aktarılan bilgiler (İbnü'l-Esîr, IV, 332) kabilenin bu yıllardaki durumu için ölçü sayılabilir.

Cezüle'den bazı gruplar Murâbitlar döneminde, Endülüs'e giderek oraya yerleşti. Nitekim Endülüslü Kâtib Ebû Bekir İbn Mugâvir eş-Şâtûbî (ö. 587/1191), bölgedeki seyahati esnasında Kâdis'e bağlı güzel bir belde dediği Kal'atülcezûliyyîn'e (Alcalâ Los Gazules) uğradığını, o sırada Muvahhidler'e bağlı olan halkın bedevî hayat tarzını devam ettirdiğini söyler (Muhammed b. Şerîfe, s. 180-181). Cezüle, Murâbitlar'ın ordularında Muvahhidler'e karşı savaştı. Abdülmü'min el-Kûmî, Gazvetü Cezüle adı da verilen savaşta Murâbit ordusundaki Cezüle kuvvetlerini tuzağa düşürüp ağır bir hezimete uğrattı (534/1140'tan önce). Cezüleliler 563 (1168) yılındaki savaşta Murâbit ordusunun öncü birliklerini teşkil ediyordu. Ancak Tâşfîn b. Ali'nin yenilip geriye dönmesinin ardından Muvahhidler'in hâkimiyetini kabul ettiler (İbn Haldûn, VI, 306). Cezüle'den bazı liderler Muvahhidler zamanında isyanlar çıkardılar. Ebû Kafsa (Kasba) Abdurrahman el-Cezûlî'nin 598'de (1202) Sûs bölgesinde başlattığı isyan Muvahhid ordusu tarafından bastırıldı ve isyancı yakalanıp öldürüldü (*a.g.e.*, VI, 331-332).

Cezüle, Muvahhidler'in son dönemlerinden itibaren yaklaşık bir asır Benî Yedder hânedanının hâkimiyeti altına girdi. Çok sayıda kolu olan Cezüle'nin büyük kısmının Sûs bölgesinde göçebe olarak yaşadığını ve komşuları Lemta kabilesiyle rekabet ve savaş halinde olduklarını belirten İbn Haldûn (*a.g.e.*, VI, 270-271), 651 (1253) yılında Muvahhidler'e isyan ederek Sûs bölgesinde Târûdânt'ta hüküm süren Ali b. Yedder'in egemenliğini kabul ettiğini, Benî Ma'kıl'ın bir kolu olan Yedder hânedanının Merfînî Hükümdarı Ebû'l-Hasan